

Partikkeliemme semologiaa

1. Postpositioista *ki/mpussa, -usta, -puun*

Suomen substantiivilla *kimppu* Renv. 'fascis e.c. lini, vestium, sarcina fasciata e.c. ligni', 'Bündel' on samamerkityksiset vastineet virossa: *kim/p, -bu* Wied. 'Bündel, Päckchen, Bund' ja liivissä: *kimp* Sjögren—Wied. 'Bündel', joten sanan kantasuomalainen merkitys ilmeisesti on ollut 'yhteen sidottu esineryhmä (lehviä, vitsoja, puun oksia, viljankorsia, pel-lavia tms.)'. Tähän perusmerkitykseen pohjautuvat kaikki sanan kuvaan-nolliset käytöt. Sellaisista ovat otsikossa mainitut suomen postpositiot melkein aina tunnesävyltään negatiivisia: niitä käytetään pääasiallisesti tappele-misestä tai muusta kiihkeästä fyysisestä tai psyykkisestä ahdistamisesta puhut-taessa. Tyypillisiä ovat seuraavat murre-esimerkit: »Parhaman kimppu susikin kara» (sananp., Kalanti); »Ko semmonen kiiliäinen tuli niitten (härkäin) kimppuun ni härkä meni mihèn tahto» (Vampula); »Kerjäläisek käyväk kimppu ruast» (ahdistavat ruokaa pyytämällä, Kaarina); »Hätistä ne kanap pois kimpustas!» (ruokaa kärkeästä, Nurmijärvi). Silloinkin kun ei ole kysymys tällaisesta negatiivissävyisestä ahdistamisesta vaan esim. ahkerasta työn parissa askartelusta tjs., kuultaa jonkinlainen affek-tisuus lävitse noiden postpositioiden avulla muodostuneista ilmauksista, esim.: »Tuala meen miähet on olleet ojan kimpusa koko viikon» (= ahke-rasti ojaa luomassa, Kauvatsa); »Olèn ollus siin niin tyän kimpus et» (= olen ollut uskoon työssä, Pöytyä); »Suur poik ja o aì äitis kimpus» (imemistä varten, Karjala Tl.); »Kun sin oot kovakynsinen leivän kimpussa niin oot paha akalle, appiemälle»; »Koi on ollunnai niijjen (kintaiden) kimpussa»; »Viha¹nen koira tloo kimppuun» (Vermlanti).

Tällaiset ilmaukset lienevät nykyisin tuttuja enimmäisessä päämurteistois-samme. Kuitenkin on syytä panna merkille, että semmoisista kuvaannollisista käytöistä ei ole mainittu esimerkkejä täydellisyyttä tavoittelevissa Iitin—Jaalan, Jämsän, Konginkankaan, Kiihtelysvaaran, Sakkulan, Utajärven, Kainuun, Rovaniemen eikä Länsipohjan sanastoissa ja että ne samoin puut-

tuvat Itä-Karjalan aunukselaismurteista. Vaikuttaa siis siltä kuin puheenaolevan kuvakielisyyssperinteen leviämiskeskus olisi sijainnut lounais-läntisillä seuduilla.

Saman kaltaista kuin edellä mainituissa murre-esimerkeissä on noiden postpositioiden käyttö kauttaaltaan myös suomen nykyisessä kirjakielissä. Yhtäläisistä merkitysvivahduksista puhuvat hiukan vanhemman kirjasuomen kohdalta semmoiset Lönnrotin sanakirjan selitykset kuin: koira on kimpusani = 'hunden antastar mig'; juopunut lähti hänen kimpustansa; kimppuunkäyminen = 'angrepp, antastande'; olla työn kimpussa = 'vara ihop med arbetet'; huom. myös yhdyssana: kaksikimpussa = 'i tvekamp'.

Puheenalaisten postpositioiden vielä pitempään ikään viittaa ensinnäkin se, että Ganander mainitsee 1700-luvun kielenkäytöstä aivan yhtäpitäviä esimerkkejä: koira menee jongun kimppuun = 'springer på en'; joss minä tulen kimppuusi = 'men om jag kommer i hoop med dig' — »vox minantis», so. uhkauspuhetta.

Että itse puheenaoleva substantiivikin on jo varhain joutunut osalliseksi erityisestä tunnelatauksesta, sitä todistaa kohdaltaan eräistä itäkarjalaismurteista mainittu *kimppu* Genetz 'kähäkkä, melu': k. rod'ih semmoine (tähän tietoon perustuu Lönnrotin lisävihon itäkarjalaiseksi leimattu merkitys 'bullen, slagsmål'); Rukajärvi (K. F. Karjalainen) 'kähäkkä (ihmisten)'. Huom. johdannaiset *kimpu/ija*, *-tšen* Suojärvi (Ahtia) 'taistella käsirsyssä, riidellä (oikeudessa)', *kimppuolla* Suistamo (Nirvi) 'riidellä, kiukkuilla'. Myös virossa ja liivissä vastaava substantiivi on kehittynyt selvästi tunnepitoisiin merkityksiin. Esim. vir. *kimp* Wied. 'Verlegenheit, Bedrängniss': nüüd olen õige kimbus = 'nun bin ich recht in Noth, Verlegenheit'; rööv-lite kimpu sattuma = 'in Räubernoth gerathen (d.h. von Räubern angefallen werden)'; oma elu surma kimpu andma = 'sein Leben auf's Spiel setzen'; oma elu surma kimpu andma = 'sein Leben auf's Spiel setzen'; kohtu kimpu langema, kohtuga kimpu saama = 'mit dem Gerichte zu thun bekommen'. Liiv. *kimp* Kett. 'Verlegenheit, Unannehmlichkeit'.

Tällaista taustaa vasten katsoen tuntuu yllättävältä, että *Agricola* esiintyy postpositioista *kimp/ussa*, *-usta*, *-puun* sellaista kuvaannollista käyttöä, joka on tunnesävyltään ilmeisesti jotakuinkin normaalia, siis vailla mainitsemaamme negatiivista affektisuutta. Tarkoitain seuraavanlaisia tapauksia:

(Herran Lihan ottauaijset nein Rucoelkaat:)... Puhastakan sinun henges minun Sydhemeni, ettenge mine henen taiualisen herkuhdensa... tyghe... keloutoinna edheskeuisi, Mutta ette sine madhaisit itzes minun mieleheni sisellewodatta, ia wrhodhuijsin sinussa, ia tulisin wekewemexi sinun hengelisesta caswamisestas, ette mine wipysin ia pysysin sinun salaijsen rumijs pyhes kimposa ia seuras... (I 573).

Peite minua ninen Pahoin cocouxist, ninen p a h a n t e k i e d h e n K i m b u s t a. (III 299, Ps. 64: 3; nykyisessä suomennoksessa: 'Kätke minut pahain seuralta, väärintekijäin riehuvalta joukolta', latinaksi 1947, Juxta Vulgatum Clementinam: 'Protexisti me a conventu malignantium, a multitudine operantium iniquitatem').

(Iancaikisesta Elemeste, ia tulewajjsesta Mailmasta:) ... Autuas on se sielu, ioca päässnut on mailman tornista, ia wapana tauasen menepi, Joca niyt (= nyt) on pyhein kimpuhun ioutunut, sinun ylenpaltisen herraudhes tykene seijso ... (I 542).

Tällaisia Agricolan kielen käytäntöjä muistuttavat seuraavat kaksi nykyisistä lounaismurteista muistiinpantua esimerkkiä: »Kyl ne o merkilise rakkak keskenäs ko ain y h r e s k i m p u s tarvittis olla» (Kalanti); »olla nii y h r e s k i m p u s net» (lehmistä, jotka makaavat laiturumella aivan lähekkäin, Pyhäranta). Kuten näkyy, näissäkään *kimppu*-sanan kuvaannollisissa kehityksissä ei ilmene ainakaan mitään negatiivista affektisuutta.

Mielenkiintoista on, että nuo Agricolan erikoisuudet ja vastaavat varsinaisuomalaisuudet näyttävät liittyvän niihin lukuisiin piirteihin¹, joiden lähimmät vertauskohdat eivät ole muissa suomen murteissa vaan *viron kielen* puolella. Wiedemannin sanakirja luettelee näet virosta useita sellaisia *kimp*-sanan kuvaannollisia käyttöjä, jotka niinkään näyttävät olevan vailla mitään erityistä tunnesävyä; huomattakoon niistä esim. seuraavat: tema sai hea naese kimpu = 'er bekam ein gutes Weib'; ta tõmbab mind oma kimpu = 'er zieht mich in eine Verbindung mit ihm'; kimpu hakkama = 'sich einlassen mit etw. oder mit Jemand'.

Hans Sperberin oivallisen sanojen tunnearvonkulumisteorian² perusteella voidaan pitää todennäköisenä, että noiden Agricolan esimerkkien kaltainen *kimppu*-sanan sisäisistä paikallissijoista muodostuneiden postpositioiden tunnesävyltään neutraali käyttö on semologisena kehittymänä nuorempaa kuin mainitsemamme affektipitoiset merkitykset ja että se jopa pohjautuukin noihin jälkimmäisiin. On muutenkin mitä luontevinta edellyttää, että sellainen kuvaannollinen 'kimpun' mielikuva, jossa on kysymys elävistä olennoista, on alkuaan tehokkaimmin painunut havainnontekijöiden tajuntaan juuri kiihkeän tunnesävyen saattelemista tilanteista, nimenomaan käsikämmään ryhtyneistä ihmisistä³, tappelevista eläimistä yms.

¹ Ks. viimeksi allekirj. Suomi 101 ss. 19—50.

² Ks. selostusta siitä Vir. 1933 s. 296.

³ *Kimppu*-substantiivin tuollaisiin käytäntöihin pohjautuu eräissä lounaismurteisiamme tuttu verbijohdannainen *kimpustaa*, jonka myös Aleksis Kivi tuntee merkityksessä 'painia, otella': »Juho kimpustaa ja vääntää kuin Israeli itse» (Seitsemän veljestä; ks. Saarimaa, Selityksiä Aleksis Kiven teoksiin, 3. p. s. 33). Vrt. ed. mainittua Lönnotin yhdyssanaa *kaksikimppussa* = 'i tvekamp'.

2. Postpositiosta tähden

On ilmeistä, että suomen postpositio *tähden* 'takia, vuoksi, varten, puolesta': Agr.: Cosca mine wiele Noori olin . . . etzin mine wisautta rochkiasta, minun Rukouxillan, Tempelis mine henen tädhens rucoelin . . . Sentedhen mine kijten hende, ioca minun wisauden andojj (I 318); sen tähden (Renv.) = 'ideo, idcirco, propterea', asian tähden = 'ob l. propter rem', hänen tähtensä = 'ejus gratia l. respectu, ob eum' jne., jolla on suomen kielen ulkopuolella etymologiset merkitysvastineet vain lyydissä: *t'ia(i)* Turunen = 'tähden, johdosta, puolesta, nähden, ilman', ja vepsässä: KE *t'äht* Kett. 'päras', Ä *t'äht* Tunkelo 'varten, vuoksi', on asetettava etymologiseen yhteyteen sen sanueen kanssa, jota edustavat *s u o m e n täh/ti, -den* Renv. mm. 'stella, sidus; signum l. punctum metallicum l. clavulus fulgens in statera, libras distinguens; signum quodvis, quod quid cognosci potest', 'Stern; Metallpüktchen an der Handwaage; Kennzeichen' ja *tähdätä* Schrod. 'collimare (painovirhe, pro: colliniare); mätta till; nachzielen', itäkarjalaismurteiden Salmi (Pohjanvalo) *tiähti* 'tähti; merkki; nuotan merkki' ja *tiähtiä* 'merkitä, panna merkille' jne., *l y y d i n t'iaht/t', -ted* Kuj. 'tähti; merkki': *šündünt'iaht'* = 'syntymämerkki', *v a t j a n tähti* Ahlqvist 'stjerna' ja *tähitän* 'gifva akt', *v e p s ä n E t'äht, -äd* Kett. 'täht', Ä *t'äht'/iž, -hed* Tunk. 'täht/ti, -det', *v i r o n täh/t, -e* Wied. 'Zeichen; Stern': päästlase-tähed = tedre-tähed = 'Sommersprossen', ihu-täht = 'Geburtsfleck' ja *tähendada* Kett. 'merkitä; huomauttaa; mainita, viitata; verrata', sekä *l i i v i n tē'đ* Kett. mm. 'Zeichen, Merkmal, Spur' ja jonka kantasana *tähti* tai **tähtä* (jota jälkimmäistä asua edellyttävät suomen verbijohdannainen *tähdätä* sekä lp. vastine, josta ks. RAVILA Vir. 1939 s. 108—)¹ jo ainakin myöhäiskantasuomessa on ollut merkitys 'täplä, merkki'. Sille seikalle, että 'merkkiä' tarkoittavasta substantiivista todella on voinut kehittyä 'vuoksi, takia'-merkityksinen postpositio, olen aikaisemmin esittänyt semologisen paralleelin: suomen murt. substantiivista **teika* 'merkki' (germ. laina, vrt. muinaisruots. *tēkan* 'merkki' > nykyruotsin *tecken*) on saatu kaakkoishämäl. postpositiot *teikaa, teialla, teialta*: sen teikaa = sen teialla = sen teialta = 'sen tähden' (ks. Suomi V: 16 s. 131).

Mutta tästä vakuuttavasta rinnakkaistapauksesta huolimatta on varsinainen semologinen probleemi yhä ratkaisematta. On syytä vaatia vastausta kysymykseen, miten *tähden*-postpositiomme merkityksen kehittyminen 'merkkiä' tarkoittaneesta substantiivista on yksityiskohtaisesti selitettävissä. Seuraavat näkökohdat ansainnevat tällöin huomiota.

¹ Ensi silmäyksellä näyttää ikivanhalta tyypiltä myös etelävepsän *ä*-vartaloinen *t'äht*, mutta sen toisen tavun *ä* lienee myöhäinen, ks. TUNKELO VeKÄH § 481.

Verbijohdannaiset *tähdätä*, jonka keskeinen merkitys suomen kirjakielissä nykyisin on ampumateknillinen: Cannelin 'rikhtar, siktar på, lägger an på', Katara 'richten, auf einen anlegen', Perret—Nurmela 'viser, mirer', ja vanh. *täh|tää, -dän* Gan. 'sichtar (de jaculatoribus)', Renv. 'sagittam collineo in scopum ut jaculator', 'zielen', todistavat välillisesti, että asianomaisella kantasubstantiivilla on täytynyt olla vastaavanlainen käytäntö. Lönnrotin sanakirjan lisäviikko tietääkin, että *tähtiampuminen* = 'mälskjutning'. Näin ollen voimme hyvin perustein olettaa, että 'ampumapilkkää' merkinnyt *tähti* on joutunut aikoinaan suorittamaan samantapaisen metaforistumisprosessin kuin sen saksalainen synonyymi *Zweck*, jonka semologinen kehitys-sarja on ollut tämmöinen: 'oksa' > 'puuvaarna' > 'naula' > 'ampumataulun kiinnitysnaula' > 'tähtäyspilkkä' > 'tarkoitus, tavoite' (Kluge — Götze, Etym. Wb. der d. Spr.¹⁴, 1948). Omassa kielessämme tarjoaa *tarkka* -sanueen merkityksenkehitys niinikään läheisiä vertauskohtia, kuten RAPOLA ja TOIVONEN ovat osoittaneet (Vir. 1928 s. 128—, 1932 s. 53—).

Ja kuten saksassa tuosta 'tarkoitusta' merkitsevästä substantiivista on syntynyt prepositio *zwecks* 'vuoksi, takia', näyttää suomessa *tähti* -substantiivin instruktiivi saaneen postpositiokäytäntönsä vastaavasta kuvaannollisesta merkityksestään; esim. *sen tähden* lienee siis alkuaan tarkoittanut 'se päämääränä, se tavoitteena'.

3. *Ikä* -substantiivin essiivien ja illatiivien kehittymisestä adverbiksi ja konjunktioksi

Suom.-ugr. kantakielestä juontuvalla suomen sanalla *ikä*, jonka etymologiset vastineet etäskukielissä (lapissa, mordvassa, tšeremississä ja unkarissa) tarkoittavat vain 'vuotta' (muinaisunkarissa kuitenkin myös 'ikää') mutta muissa ims. kielissä suunnilleen samaa kuin suomessa, on Nykysuomen sanakirjan (= NS) mukaan seuraavat substantiiviset merkitykset: '1) aika, jonka joku tai jokin on ollut elossa t. olemassa, 2) tietty jakso, vaihe t. kohta jonkun t. jonkin elossa- t. olemassaoloaikaa, 3) jonkun t. jonkin koko elossa- t. olemassaoloaika, aika syntymästä kuolemaan, elinaika, -ikä, elämä, 4) (joskus:) rajoittamaton pitkä, loputon aika, ikuisuus, iäisyys'. Se seikka, että suomessa sana *vuosi* jo vanhastaan on ollut tarkkarajaisen 'annus' -käsitteen ilmaisimena¹, on sallinut foneettisesti lyhyelle *ikä* -sanalle, joka kenties joskus on ollut *vuoden* synonyymi, sekä sen johdannaisille suhteellisen väljät semologisen differentioitumisen mahdollisuudet. Tämä seikka ilmenee havainnollisesti jo siitä rehevästä partikkelikasvustosta, joka suomessa on noussut *ikä* -substantiivin (tavallisesti yksikön, harvoin monikon) essiivi- ja illatiivi-

¹ Ks. Y. H. TOIVONEN, Vuosi, Suomi 101 s. 265—.

sijojen pohjalle. Ottaen huomioon sekä kirjakielen että kansanmurteet voimme luokitella ainakin seuraavat kaksitoista tähän kuuluvaa merkityskategoriaa.¹

1. 'a i n a': *ikiinsä*: »Luuleks snää et mnää täsä ikkis orota?», »Ei tommost peli viit sentä ikkis kärssi» (Mynämäki). — Tämän harvinaisen lounaismurteisen adverbien lähin vertauskohta on virossa, jossa tavallisen *ikka* (<*ikähän) 'aina'-asun ohella tavataan Wiedemannin mukaan samaa merkitsevänä myös *ikis* (<*ikihinsä).

2. 'k o s k a a n, m i l l o i n k a a n': *ikänä(nsä)*: Lönnr.: ei ikänensä l. *ikinänsä* = 'aldrig någonsin, aldrig i verden, aldrig'; NS: »Veri usein on taljasi tahrannut,/ ei häpeä ikänensä» (Koskeniemi); *ikään* NS: »Saa-atko nuo teidän tytöt miestä i., kun eivät jo ole naimisissa»; Lönnr.: ei ikään l. *ikiin* »icke någonsin, aldrig'.

3. 'ä s k e n, h e t k i s i t t e n': *ikään* NS: »Ikään minä tulin»; »toiset olivat nähneet hänet aivan i.» (J. Aho); vast'ikään (Lönnr.) = 'aldeles l. helt nyligen'; »Justiin kävin i. kaupaa» (Hollola); »Äskön ikäh kävit tuol naapuris etkä tullu meille» (Valkeala); »Ku mie ikää olin siel ni silloin se sit samaa taas puhu minulle» (Myrskylä); »Se vasta tiälä oli, ikkäälä läks» (Kiihtelysvaara); »Ihan ikkään se Liisa tästä lähti kirkolle» (Pielavesi); *ikiin*: (»Onko kauankin Osmon lähöstä?») — »Vasta ikkiinhän tuo mäin» (Nurmes).

4. 'h e t i': *ikään* Lönnr.: otti i. osansa = 'tog straxt sin del'; NS: »tähtes kuolen kohta i.» (O. Manninen) = 'aivan kohta, aivan pian'; »Ikkää ko mie laskin tilallei...» (= juuri kun laskeuduin; Koivisto); »Ikkää kui mie nää nii mie sano» — 'heti paikalla kun' (Uusikirko Vpl.); »Ikkää ku läokasoo pyssy[n] se (lintu) sukeltaa piiloo» (Juva).

5. 'p a r a s t' a i k a a': *ikään* Lönnr. 'just, som bäst', NS 'juuri, parhailaan'; »Ikkään tulloo» = 'on juuri tuossa tulossa' (Polvijärvi).

6. 'e n s i n k ä ä n, o l l e n k a a n': *ikänä* NS 'missään nimessä, mil-lään muotoa': »Ikänä ei asia ole niin»; Lönnr.: ei ikänä l. *ikinä* 'aldeles icke, visst icke, ingalunda'; *ikään* NS 'toki, suinkaan': »Karhu sanoi ketulle: 'Kanna sinä nyt minua, minä olen kovasti kipeä'. — 'Ei i., minä paremmin kipeä olen', sanoi kettu.» (Kansansadusta); »Ei se flik ny kärk ikä maelmas niitte lehmitten kans koti», »Ei se ikä hyvä tiär, sano mustalainen ku hä siankintu sai» (Halikko); (»Tää kuva on huonosti onnistunut!») — »Ei ikää, kyl se hyvin on» (Pornainen); »Se ei silloin tuullunnaap pal'jon ikkään» (Kiihtelysvaara). Huom. myös Lönnr.: jos *ikiin* ei hänen, niin minun tähden. Tämä esimerkki voitaisiin ehkä yhtä hyvin lukea 4. ryhmään.

¹ Koska essiivi- ja illatiivitapausten välillä ei tässä näy olevan sanottavaa periaatteelista eroavuutta, käsittelemme ne yhdessä.

7. 't a h a n s a': *ikänä(nsä)* NS 'tahansa, hyvänsä, vain': »Ota, mitä ikänä mielesi tekee»; »Mihin paikkaan ikänänsä...» (Raamat.); »Mitä ikän kive pehmympiä o» = 'vain, suinkin' (Halikko); *ikään* NS: »Mitä i. haluat, sen saat»; Lönnr.: kuka, mikä, mitä ikään l. *ikäänsä* 'hvem, hvad som helst'; »Kumpu ikkää» = 'kumpi vain' (Seiskari); »Huutoa justii ku mikä ikeä!», »Jokaiselle antoit (kahvit) ketä ikeä siel... ol'» (Lemi).

8. 's u i n k i n, v a i n': *ikänä* NS: »Tulepas tänne, jos vain i. uskallat»; *ikään*: »Se oh häijyy kun ikiän taitaa» = 'niin häijyy kuin suinkin voi' (Hollola); »Jos ikäh menet sinne niin saat selkähäs!» (Valkeala); »Ne on niip pahempia kun ikää taitaa», »Jos se ikää myy sen nii...» (uhaten; Orimattila); »Menepäs ikää sin!» = 'koetapas vain mennä' (Vehkalahti).

9. 'a i v a n, s a m a t e n, m y ö s': *ikänä(nsä)*, *ikänään*: Lönnr.: ikänä kuin = 'sä aldeles som, likasom', ikäskuin = 'aldeles som, just så som, likasom'; »noin ikänäh» = 'tuolla tavoin' (Kymi); Agricola: Sille ninquin Hedhelme Maasta casuapi, ia Siemen Yrtitarhas yleskeupi. *Nin ikenens* pite Wanhurskaus ia Kijtos ylecasuaman caikein Pacanain edes, Herrast Jumalast. (III 519, Jes. 61: 11). — Wijsat coleuat, *nin ikenens* quin ne Tyhmet ia Hullut catouat, ia teuty muille iätte heiden Rickaudhensa. (III 280, Ps. 49: 11.) — Ninquin yxi Culo, metzen polta, Ja ninquin yxi Liecki, ioca mäet sytyttä *Ikesnijn* heite takaaaja sinun tulispälles, ia hemmestyte heite sinun ialolla ilmallas. (I 291, Ps. 83: 15—16.); *ikinä(nsä)* Lönnr.: meillä ikinä lapset sairastavat = 'hos oss äro likaledes barnen sjuka', Lönnr. lisäv.: niinkuin ikinänsä = 'säsom ock, och äfvenledes'; »Olin ikinä siällä» = 'myös' (Ruovesi); *ikään* Lönnr.: i. niin = 'sä ock', i. semmoinen = 'aldeles sådan'; NS niin ikään = 'samoin, myös, edelleen', ikään kuin = 'aivan t. ihan kuin': »Sinähän määräilet, ikään kuin olisit isäntä talossa»; »Menny vuanna ikkään (= myös) meillä halla pani kaurat» (Kangasala); »Ol' ikään niin kuiva suvi» (sinäkin vuonna; Hollola); »Mie täs ikää (= myös) suvel jourun samallaisee pulaa» (Orimattila); »Viime vuanhaa siäl ol ikää (= myös) mehiläisi» (Vehkalahti); »samojn ikkään» = 'samaten', »Sitä lihhoohan syöpi niin ikkään, leivätäkkiik» (s.o. paljaaltaan; Kiihtelysaara); nii ikkää» = 'niin juuri, aivan' (Juva); *ikiin* Lönnr.: hän oli i. = 'han var äfven'.

Lönnrotin mainitsema vanhan kirjasuomen *ikäskuin* on peräisin lounaismurteista ja on niille ominaisten ääntenmuutosten vuoksi johdettava aikaisemmasta asusta *ikänänsäskuin*. Samasta syystä on Agricolan *ikesnijn* (luetava *ikäsnijn*) palautettava asuun *ikänänsäniin*.

10. 't o s i a a n, t o d e l l a': *ikänä*: (»Ei tullukka saret.» —) »Ei ikä» = 'eipä tosiaan' (Mynämäki); (»Es snää mennykkä Ammeriikka?» —) »En ikän» = 'en niinkään' (Lappi Tl.); »Ei näy.» —) »Ei ikä!» = 'eipä niin' (Halikko); (Ei ole kaksista ruokaa ihmiselle variksenpaisti. —) »Ei

mar ikänä» = 'todellakaan' (Hämeenkyrö); *ikään*: »Ei valkeennäyttjä ook kiitosta saanu, ei ikkään (= mutta eihän) siihem parhaita pannakka», (Ei siitä sopimuksesta Neuvostoliiton kanssa tullutkaan mitään! nim. syksyllä 1939. —) »Ei ikkään (= eipä niin, todellakaan), stä on siinä kokötettu ja kokötettu eikä siitä mittään tuu» (Vampula); »Se ol ikäh oikei!» (Jaala); »Olhan siel ikäh toi kauppiaskih kokoukses» (Valkeala).

11. 'k u n' (temporaalinen): *ikänä*: »Ikä lakka ni ruppe jäl» = 'jälleen' (Pyhäranta); »Sillo ikän koulu rakenetti . . .» (Lappi Tl.); »Ikä maelmas (= heti kun) tultti asemal ni juna läks», »Ruvettin tanssaman koht ikä maelmas syämäst päästi» (Halikko); »Ikä se saum hiuka lahkistu (= kostuu) ni sit se heltti koht» (Perniö).

12. a) 'kuin, niin kuin, aivan kuin': *ikänä*: »O henke häräs ikän Kant soras» (Laitila); »O niin täys ikän konna silm», »Pitä kii ikä sika leeväst» (Kalanti); »Naurutta mnuu ikä Nutti ku leip lopu» (Pyhäranta); »Kävele ikän täi tervas» (Lokalahti); »Huhto ikä hul huhras», »Friist leikka vaa ikä Mölper i sakse» (Perniö); b) a-kohdan konjunktio käytettynä adverbien tapaan hiukan erivivahteisena: *ikänä(nsä)*: »Ole vähä ikäm pualimentte erhetyn» = 'olen vähän kuin puolittain erehtynyt' (Mynämäki); »Mää meina ikän tostaki» = 'vaikkapa, esimerkiksi tuosta', »Mitä se ikä makso?» (hintaa arkaillen kysyen), »Mää meina ikä(näs) simmotti» = 'hiukan siihen tapaan' (Halikko); *ikään* NS: lieventävästi 'noin niin kuin, tavallaan (niin kuin), muka, näet': »Ottakaahan ensiksi, kun olette noin ikään arvokkaampi», »Monestikos sitä jo on tullut Turkua katsottua — noin ikään näillä kruunun kyydeillä» (Sillanpää).

Ryhmissä 1—5 esitetyt essiivi- tai illatiivipartikkelistumat ovat temporaalisia ja ryhmissä 6—10 esitetyt eräänlaisia modaalaisia adverbeja. Ryhmään 11 kuuluu temporaalinen konjunktio ja ryhmään 12 a) komparatiivisia konjunktioita, mutta ainakin osa ryhmän 12 b) tapauksista näyttää olevan tulkittavissa konjunktioista kehittyneiksi sekundäärisiksi adverbeiksi.

Periaatteellisesti tällainen merkityksenkehittymäin rönsyilevä monihääräisyys on kuvaavaa juuri toisistaan melko erillisinä elävien rahvaanmurteiden sanavarastolle: yhden yhtenäisen yleiskielen, sivistyneen kirjakielen puitteisiin noin suuri määrä keskenään homofonisia mutta semologisesti kauas toisistaan erinneitä partikkeleja tuskin mahtuisi. Näemme tässä kansanmurteiden barbaarisen rikkauden (ks. Vir. 1937 s. 39—) kehittäneen suuren määrän uusia sanoja, joita varten yleiskielellä ei ole käytäntöä vaan jotka on tuomittu niin sanoakseni ikuisiksi provinsialismeiksi.¹

¹ On kieleemme ilmaisukyvyyn kannalta vahinko, että kirjasuomi ei ole voinut käyttää hyväkseen esim. ryhmässä 11 mainittua lounaismurteiden konjunktioita, joka olisi ollut omiaan rikastuttamaan syntaksiamme klassillisen latinan *ut* 'niin pian kuin'-temporaalikonjunktion merkitysvastineella.

Luetellut toistakymmentä eri merkitystä edellyttävät kehityssarjoja, joiden alkupää on joka tapauksessa suurin piirtein tiedossamme. Niinpä on selvää, että merkitys (1) 'a i n a' on johdettava suoraan aikaisemmasta merkityksestä 'iän mittaan', samoin vastaavasti kielteisissä lauseissa käytettävä merkitys (2) 'k o s k a a n' aikaisemmasta merkityksestä '(ei koko) ikänä'.

Sen sijaan ryhmissä 3—5 esiteltyjen muiden temporaalisten adverbien kehitys ei ole aivan yhtä läpikuultava. Lähtökohdaksi tuntuu niissä luonnolliselta asettaa *ikään*-illatiivin jokin sellainen, hyvin olettavissa oleva merkitys kuin '(siihen) aikaan'. Mutta näyttää siltä, että näissä kaikissa on käyttöympäristöön alkuaan kuulunut, kuten kuuluu varsin usein vieläkin, myös jokin lisäadverbi, joka on säätänyt *ikään*-adverbin merkityksen rajoittuvaksi joko äsken menneeseen, pian tulevaan tai juuri nykyiseen aikaan. Tämmöisinä ajansäätiminä ovat (3) 'ä s k e n' -ryhmässä voineet olla esim. *aivan, vasta, äsken, justiin*, (4) 'h e t i' -ryhmässä *heti* ja *kohta* sekä (5) 'p a r a s t' -a i k a a' -ryhmässä *juuri, nyt, tuossa, tässä* ym. Myöhemmin tuo »temporaalinen etumerkki» on tietysti saattanut jäädä poisikin, kun *ikään*-adverbin merkitys on kielitajussa kyllin täsmentynyt ja käyttöympäristöstään ilman muuta yksiymmärteisesti tulkittavissa.

Modaaliseksi adverbeiksi kehittyneissä tapauksissa on kolmessa ensimmäisessä (6—8) luontevaa olettaa lähimmäksi väliportaaksi temporaalista merkitystä (2) 'koskaan'. Siitähän voidaan ajatella sopivin konsosiaatioin suoraan päästyn merkityksiin (6) 'e n s i n k ä ä n' (esim.: 'asia ei koskaan ole niin' > 'asia ei ensinkään ole niin'), (7) 't a h a n s a' (esim.: 'mitä koskaan kiveä pehmeämpää on' > 'mitä tahansa kiveä pehmeämpää on') ja (8) 's u i n k i n' (esim.: 'se on pahimpia, mitä koskaan olla taitaa' > 'se on pahimpia, mitä suinkin olla taitaa').

Modaalisten adverbien merkitysryhmät (9) 'a i v a n, s a m a t e n, m y ö s' ja (10) 't o s i a a n' edellyttävät ilmeisesti väliastetta (1) 'aina'. Tämän oletuksen tekee erittäin todennäköiseksi sellainen läheinen semologinen rinnakkaistapaus, kuin että suomessa myös adverbi *aina* on kehittynyt varsinaisesta merkityksestään 'semper' merkitykseen 'aivan' yms.: NS »niin aina» = 'aivan niin, niinpä niin, niin juuri'. »No jopa aina. Täällähän on tehty miehen töitä»; jälkimmäisessä esimerkissä *aina* lähenee myös merkitystä 'tosiaan'.

Konjunktiotapauksien (11) 'k u n' ja (12) 'k u i n' syntyä voidaan tuskin ymmärtää muulla tavoin kuin olettamalla edellisessä tapauksessa temporaalisen, jälkimmäisessä tapauksessa komparatiivisen *ku(i)n* (tai niiden murteellisten *ko*-vartaloisten vastineiden) ellipsiä. On siis syytä edellyttää, että esim. Pyhänmaan murteen lause »Ikä lakka ni ruppe jäl» on aikaisemmin kuulunut siihen tapaan, kuin jos kirjakielessä nykyisin sanottaisiin »*ikänä*

kun lakkaa, niin rupeaa jälleen», jossa *ikänä* on kehityksen eräässä vaiheessa merkinnyt = 'aina' (myöhemmin ehkä myös 'heti', vrt. ryhmää 4). *Kun*-osan elliptisesti kadottua on konjunktionkin merkitystehtävä jäänyt *ikänä*-osan kannettavaksi, mitä siirtymistä on arvatenkin helpottanut se seikka, että sanaliitto *ikänä kun* on jo sitä ennen sulautunut yhdeksi ainoaksi konjunktioksi. Samoin on käsittääkseni ryhmän 12 kohdalla selitettävä, että esim. Kalannin lause »O niin täys ikän konna silm» on aikaisemmin kuulunut (kirjakielistettynä): »On niin täysi *ikänä kuin* konnan silmä», jossa *ikänä* on varhemmin merkinnyt = 'aivan' (vrt. ryhmää 9) ja vasta alkuperäisen konjunktion kadottua siirtynyt yksin huolehtimaan konjunktionkin tehtävästä säilyttäen kuitenkin sikäli myös aikaisempaa merkitysvivahdustaan, että uusikin konjunktionaalinen kokonaismerkitys on 'a i v a n kuin'.

LAURI HAKULINEN